

Personībai veltīta muzeja koncepcija – Raiņa muzejs Durbē

Rainis un Durbe

Raiņa personība neapšaubāmi ir atstājusi īpašus nospiedumus dzejā, dramaturģijā, teātra mākslā, publicistikā, pedagogijā, filosofijā, politikā un daudzas citās nozarēs. Tā ir arī ietekmējusi muzejiskās domas virzību Latvijā. Pavisam tiešā veidā Rainis ir sekmējis personībām veltītu muzeju veidošanās procesu, novēlot Agrārreformas rezultātā īpašumā iegūto Durbes pili Latvijas Skolotāju savienībai un izsakot vēlmi ierīkot “vispārībai pieejamu tautas muzeju no Raiņa un Aspazijas darbiem un dzīves” dažās tās telpās. Rainis pats iesaistījies šī muzeja idejas formulēšanā, cieši sadarbojoties ar kreisi orientētās Latvijas Skolotāju savienības vadību, kā arī atbalstot skolotājas Mērijas Birkertes (dzim. Marija Šopa, vēlāk Saule-Sleine, 1895–1982) un savienības grāmatu veikala darbinieka Friča Rokpelņa (1909–1969) darbošanos muzeja satura veidošanā, eksponātu atlasē un iekārtošanā.

Ar Durbes pili pats dzejnieks bija cieši saistīts laikā no 1922. gada 20. janvāra, kad pirmo reizi to apmeklēja, līdz 1929. gada 26. augustam, kad piedalījās Kooperatīvo un sabiedrisko iestāžu Bērnu vasaras kolonijas jeb vasaras nometnes 2. maiņas noslēguma svinībās. Kā zināms, Raiņa muzeja neoficiālā atklāšana notika 1929. gada 18. jūlijā, kad bija plānota un laikrakstos izziņota arī abu dzejnieku pārvākšanās uz dzīvi Durbes pilī. Muzeja oficiālā atklāšana notika 1929. gada 28. septembrī, jau pēc dzejnieka nāves. Muzejs pastāvēja astoņus gadus – līdz pat 1937. gada septembra beigām, kad pilnīgi visus tā eksponātus un arī mēbeles pārveda uz Rīgu, kur tie vēlāk nonāca tagadējā Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā.

Kaut arī Durbes pilī turpmāk pusgadsimta garumā atradās dažādas veselības aizsardzības iestādes, vietējā inteliģence uzturēja domu par muzeja atjaunošanu. 1991. gadā pils nonāca Tukuma muzeja rīcībā, tāpēc radās iespēja to restaurēt. Arhitektoniski mākslinieciskās izpētes, projektēšanas un būvniecības darbu veikšanas procesā tika identificētas dažādu periodu pārbūvju pēdas, arī dažas norādes uz Raiņa muzeja un dzīvokļa plānojumu un sienu apdari. Izvērtējot visus aspektus, 1997. gadā tika pieņemts lēmums pilī restaurēt 19./20. gadsimta mijas plānojumu un apdari un rekonstruēt vēsturisko interjeru pils 1. stāvā, bet 2. stāvu izmantot izstādēm.

Durbes pils saistība ar literātu aprindām

Durbes muiža ir tapusi vairāk nekā pirms 450 gadiem, un saistīta ar daudzām spilgtām vēsturiskām personībām, piemēram, aktīvu luterānisma ideju aizstāvi Dītrihu fon Butlaru (?–1537), kas arī pēc pratināšanas neatkāpās no domas par Livonijas modernizāciju un mira Cēsu pils cietumā,

Kristofu fon Šenkingu (?–1675), kas savā testamentā ietvēra arī Kurzemes un Zemgales hercoga Jēkaba (1610-1682) vidējo meitu, princesi Šarloti Sofiju (1651–1728), vēlāko Herfordas klostera abati Vestfālē.

Vairākiem muižas īpašniekiem ir bijusi arī saistība ar literatūru. Durbē 1818. gadā dzimusi visā Eiropā pazīstamā rakstniece Helēna Elizabete Juliana (1818–1896) fon Grotusa. Cits muižas īpašnieks, Krievijas impērijas kambarkungs un valsts grāfs, Kristofs Johans Frīdrihs (saukts par Žanno) fon Mēdems (1763–1838) bija Kurzemes hercogienes Dorotejas (1761–1821) un dzejnieces Elīzas fon der Rekes (1754–1833) brālis. Šīs dzimtas pārstāvjiem tolaik bija liela ietekme gan Eiropas politikā, gan arī kultūrā.

Sabiedrībā vislielāko rezonansi radījis tieši Raiņa fenomēns. Dzejniekam veltīta ekspozīcija Durbes pilī tapa 2015. gadā, Raiņa un Aspazijas 150. jubilejas svinību laikā. Ekspozīciju “Rainis un Durbes pils” veidoja radošā grupa: autore un Durbes pils vadītāja Inta Dišlere, kā arī mākslas vēsturniece Ina Līne.

Ņemot vērā apmeklētāju interesi par Durbes pils saistību ar Raini un to, ka lielākā daļa priekšmetu jau bija izmantoti Raiņa un Aspazijas muzejos, autore nolēma ekspozīciju veltīt muzejam, nevis pašai personībai. To var uzskatīt par savdabīgu piemiņas zīmi Rainim, jo raksturo šo personību pastarpināti – caur atsevišķiem priekšmetiem, kas atradušies pirmajā Rainim veltītajā muzejā vai dzīvoklī Durbes pilī, kā arī mākslas darbiem, kuru izvēle ir saistīta ar viņa piemiņas saglabāšanu.

Šādu pieeju rosināja izvēlēties divu Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā esošie literatūrzinātnieka, žurnāla “Karogs” Literārā mantojuma nodaļas vadītāja, agrākā Raiņa Literatūras un mākslas muzeja direktora vietnieka un neatlaidīga literātu biogrāfisku ziņu vācēja Imanta Pijola (1944–1999) dokumenti. Viņa mapēs atrodas vairāki dokumenti, tostarp Raiņa muzeja inventāra grāmata ar visu 93 priekšmetu un 3647 grāmatu precīzu uzskaitījumu.

Raiņa muzeja projekta shēma

Īpaša nozīme ir 1929. gada 12. martā mākslinieka Artura Dzeivera (1881–1967) sagatavotajam un parakstītajam dokumentam “Raiņa muzeja projekta shēma Durbē”, kas atklāj muzeja satura struktūru un raksturo arī konceptuālo ideju. Tas apliecina, ka muzeja veidotājiem bijusi vēlme iespējami pilnīgāk raksturot izcilo personību, izmantojot tā saukto biogrāfiski hronoloģisko pieeju, kas personību muzejos Latvijā praktizēta teju gadsimta garumā, tostarp Raiņa un Aspazijas muzejos.

Faktiski Artura Dzeivera shēma ir uzskatāma par tematiskā struktūrplāna uzmetumu, kur informācija strukturēta trīs līmeņos. Viņš visu saturu ir sakārtojis četrās lielās tēmās:

1. Rainis privātā dzīvē;
2. Rainis rakstnieks;

3. Rainis – politiski-sabiedriskais darbinieks;
4. Raiņa atbalss;

Katra tēma ietver strukturētu izvērsumu. Piemēram, pirmā tēma “Rainis privātā dzīvē” ietver šādas apakštēmas:

- 1.1. Rainis bērns;
- 1.2. Rainis students;
- 1.3. Rainis un Aspazija;
- 1.4. Raiņa tuvākie draugi.

Nākamajā līmenī ietverts potenciālo muzeja priekšmetu saraksts. Plānojot atklāt bērnības tēmu, paredzēts izmantot Raiņa autobiogrāfiju “Jaunības tekās”, citus dokumentus un fotogrāfijas, metrikas kopiju (fotogrāfiju), “dzimtenes skatu” (kaut pašrocīgu) un diagrammu “Raiņa darbi lasāmās grāmatās”. Studenta laiku plānots raksturot, izmantojot dokumentus no studiju laikiem, fotogrāfijas, piemēram, Universitātes skats, Pēterpils skats, utt. Atspoguļojot Raiņa un Aspazijas kopējo tēmu, plānots izmantot: Kopēji sarakstītās grāmatas (tulkojumi) un Aspazijai veltītos dzejoļus, kā arī “Kastaņjola, veltītā Aspazijai”. Tēma “Rainis un viņa draugi”, palikusi bez izvērsuma, acīmredzot 1929. gada 12. martā vēl nebija izlemts, kā šo tēmu atspoguļot izstādē.

2. tēma “Rainis rakstnieks” strukturēta šādi:

- 2.1. Rainis – bērnu rakstnieks (plauktiņš vai galdiņš ar grāmatām, recenzijām par visām, Cīruliša redaktors, liela fotogrāfija “R. bērnu vidū”, un ... (4. punkts ierakstīts, bet nav izvērsts. – A.O.)
- 2.2. Rainis – dzejnieks-liriķis (pirmizdevumi, recenzijas, utt.)

3. tēma “Rainis – politiski-sabiedriskais darbinieks” iedalīta 8 apakštēmās:

- 3.1. Advokāts (jurists);
- 3.2. S.D. partijā;
- 3.3. Redaktors (D. Lapas NN; diagramma par ‘Dienas lap.’ tapšanu un attīstību (tirāža un tt.); Rokraksti “D.L.” paraugi; Fotogrāfijas un “D.L.” darbinieki);
- 3.4. Cenzura (Redaktors; Dzejnieks);
- 3.5. Cietumā (Skati; Fotogrāfijas; Priekšmeti; Simboli; Dokumenti);
- 3.6. Trimdā (tāda pat veida priekšmeti kā apakštēmā “Cietumā”);
- 3.7. Deputāts (Ievēlēšana; Nodoto balsu skaits, Roku stenogrammas, Fotogr. un t.t.);
- 3.8. Ministrs (Stenogrammas, Saeima, Skolas lietas; Darbības galvenie momenti: Rīkojumu teksti; Hospitēšana; Diagrammas; Dok?; Kons?; Protokolu paraugi; Skolu apmeklējumi (fotogr, avīžu izgriez. utt); Sasniegumi kultūras veicināšanas laukā, mākslas izstāde Zviedrijā un citi).

4. Tēma “Raiņa atbalss”:

- 4.1. Tautā (Latvijā krievu laikos un Latvijas laikā)

4.2. Mākslā Latvijā;

4.3. Ārzemēs.

Izvēršot tēmu par Raiņa atbalsi Tautā Latvijas laikā, plānots atspoguļot apakštēmas:

4.1.1. Atgriešanās Dzimtenē. Sagaidīšana Saeimā;

4.1.2. Durbes pils (Dāvinājuma raksts, skati);

4.1.3. Universitātes Goda biedrs;

4.1.4. Dažādu biedrību goda biedrs (Diagramma, Biedra kartītes, fotogrāfijas);

4.1.5. Rainis Latvijas Skolotāju savienībā (izcili momenti dokumentos, fotogrāfijās, utt.).

Raksturojot Raiņa atbalsi mākslā, izvēlētas šādas apakštēmas:

4.2.1. Mūzikā (Etažere ar notīm (Raiņa dzejas). Operas partitūra. Skati no operas uzvedumiem.

Kompozitoru ģimenes. Diagramma: R. Mūzikā hronoloģiskā kārtībā.);

4.2.2. Glezniecībā (1. Portrejas (labas fotogrāfijas). 2. Raiņa rakstu ilustrācijas, fotogrāfijas, reprodukcijās, oriģinālos.)

4.2.3. Skulptūrā (Raiņa portrejas, fotogrāfijas, modeļi, oriģināli),

4.2.4. Daiļliteratūrā (Raiņa iespaidotie rakstnieki un viņu darbi).

Trešās apakštēmas “Raiņa atbalss Latvijā” ietvaros plānots trešā sadaļa veltīta Rainim kā dramaturgam. Šī tēma nav izvērsta, tikai uzskaitīti iespējamie eksponāti: skapītis ar lugām, diagramma “Izrāžu skaits, apmeklētāju skaits teātros”, makets kādam no inscenējumiem, dekorāciju un inscenējumu meti un fotogrāfijas, afišas, recenzijas, utt.. Šajā sadaļā iecerēts iezīmēt arī pievērst uzmanību Rainim – Nacionālā teātra direktoram un Raiņa lugām ārzemēs.

Raiņa muzeja ekspozīcijā bija plānots skart arī tādas apakštēmas kā:

Rainis – tulkotājs (eksponējot tulkojumus un oriģinālus grāmatu plauktiņā, rokrakstu paraugus (oriģinālā));

Rainis – prozaiķis, eksponējot “Kastanjolu” un citus darbus;

Raiņa valoda (leksikons, stils, utt.), eksponējot kādus paraugus “uzskatāmi!”;

Rainis kritikā un literatūras vēsturē (katalogs, diagramma, grāmatas).

Ekspozīcijas matrice

Ekspozīcijas struktūrshēmu Arturs Dzeivers atspoguļojis matricēs tipa tabulā, kuras vertikālā ass attiecas uz Raiņa dzīves temporālo aspektu, izdalot viņa dzīvē piecus laika posmus:

- 1) 1865–1899;
- 2) 1899–1905;
- 3) 1905–1917;
- 4) 1917–1920;
- 5) 1920–1929,

nenosaucot tos un tuvāk neraksturojot. Neskatoties uz to, mēs ar šodienas pieredzi zinām, ka pirmais attiecas uz posmu līdz viņa arestam, otrais – uz ieslodzījuma un trimdas laiku, trešais saistīts ar dzīvi Lugāno (Šveicē), ceturtais – ar centieniem atgriezties Latvijā un skatāms Oktobra apvērsuma Krievijā un neatkarīgās valsts tapšanas kontekstā, bet piektais – Raiņa ieguldījumam Latvijas valsts veidošanā.

Šajā ekspozīcijas matricē horizontālā ass virza pa tēmām no kreisās uz labo pusi. To varētu nosaukt par dzīves struktūras, kas sākas ar notikumiem sabiedrībā (iecerēts izcelt faktus sabiedriski-politiskajā dzīvē). Tālāk pieci segmenti veltīti Raiņa dzīvei, izceļot tādas tēmas kā privātā dzīve, rakstnieks, redaktors un politiskais darbinieks, bet iestarpinot arī sadaļu par šķēršļiem Raiņa dzīvē (vajāšanām, cietumu, trimdu, cenzūru, utt.). Horizontālās ass jeb muzeja satura (loģikas) ass noslēguma daļa attiecas uz Raiņa atbalsi: tautā, mākslā, svešās zemēs.

Pats A. Dzeivers šo tabulu veidojis ļoti praktiskam nolūkam, lai “atzīmējot ar krustiņiem esošos materiālus, var uzskatāmi redzēt no kāda laikmeta un, kas trūkst, kas ir jāiegādā un jāuzmeklē”. Viņš arī piezīmēs zem tabulas norādījis, ka “laika posmu sadalījums ir vairāk kā provizorisks; pievedu piemēra dēļ tikai”. Nav arī zināms, vismaz pagaidām, vai M. Birkerte un F. Rokpelnis šo tabulu izmantoja. Neskatoties uz to, gribu atzīmēt, ka šī matricē atspoguļo Raiņa pirmā muzeja konceptu un tā veidošanas loģiku. Bez dziļāka pētījuma šobrīd nespēju pamatīgāk raksturot A. Dzeivera un viņa domubiedru muzejisko uzskatu sistēmu, tomēr uzdrošinos apgalvot, ka tā bija ļoti sistēmiska un ļoti mūsdienīga.

Raiņa muzeja ekspozīcijas koncepcija

A. Dzeivers ir ieskicējis arī muzeja mākslinieciskā risinājuma uzbūves vadošos elementus, rakstot, ka “muzejā jābūt Raiņa dzīvokļa stūrītim normālā mērogā”, Eiropas kartei ar vietām, kuras Rainis apceļojis un kur dzīvojis, Latvijas kartei ar vietām, kuras Rainis apceļojis un kur dzīvojis, Rīgas plānam ar vietām, kur Rainis dzīvojis un darbojies.

Īpaša nozīme šajā muzejā plānots veltīt “hronoloģiskajām lentām”, kurā norādāmi Raiņa biogrāfijas fakti, darbu sarakstīšanas laiks un parādīšanās “pirmdrukā?”, lugu pirmizrādes (Kad? Kur?). Pēc A. Dzeivera pierakstiem zinām, ka “visās trīs hronoloģiskajās lentās ir jādod kā fons arī politiski-sabiedriskās dzīves raksturīgākie fakti, īpaši tie, uz kuriem Rainis-dzejnieks un politiski-sabiedriska darbinieks reaģējis.

Raiņa muzeja konceptuālās idejas skaidrojuma 6. punktā A. Dzeivers piezīmējis, ka “skapītis ar Raiņa iemīļotajām grāmatām, kuras viņu iespaidojušas (pēc viņa paša sastādītā saraksta, jāiegādājas kaut jauni izdevumi): kā dzejnieku, kā polit. sabiedrisku darbinieku.”

Pēc A. Dzeivera ieceres muzejam jācenšas “izcelt galvenos Raiņa darbības posmus un veidus, savēlot kopā un sistematizējot viņa darbību attēlojošos dokumentus un priekšmetus stingrā kārtībā un apvienojot tos noslēgtās grupās. [...] Materiālu novietošanai parasto vitrīnu vietā jālieto saturam

atbilstošie mājīgāka rakstura skapīši, plauktiņi, etažeres, galdiņi, lai piedotu muzejam mājīgāku raksturu”.

Raiņa muzeja darbinieks Fricis Rokpelnis ekspozīcijas satura izstrādāšanas un eksponātu atlases periodā nepārprotami ir vadījies pēc A. Dzeivera izveidotās shēmas. 1929. gada 5. maijā F. Rokpeļņa parakstītajā dokumentā ar nosaukumu “Raiņa muzeja projekts (šema)” atbilstoši A. Dzeivera izvēlētajām tēmām ir uzskaitīti visi plānotie eksponāti. Šis dokuments ir strukturēts pa punktiem, bet eksponāti ir minēti visai konspektīvā veidā. Piemēram, Raiņa bērniības atspoguļojums F. Rokpeļņa rokrakstā ir šāds: “Zemgales skats. Pliekšānu mājas. Raiņa vecāki. / Tadenava. Randenes muiža. Rija un goba. Randenes pļavā. Daugava pie Randenes. Bergenhegene (2 sejas). / Eģiptes pastorāts. Lauces upes ieteka Daugavā. Lauces ezers. / Grīvas vācu skola. Pirmās lasītās grāmatas. Pirmie draugi.”

F. Rokpelnis ir veidojis arī kartotēkas plānu ar 4 galvenajām daļām:

1. Raiņa dzīve,
2. Raiņa darbi,
3. Raksti par Raini,
4. Raiņa sabiedriskais darbs,

“lai dažādos gadījumos vajadzīgās ziņas būtu iespējams dabūt Raiņa muzejā”. Viņš nelielā aprakstā ir norādījis: “Šie materiāli nav sakārtojami uzskatāmā veidā, bet, viņus vācot, jāpieturas pie kādas uzskatāmas sistēmas. Visparocīgākā te ir kartotēka. Materiāli tā kļūst viegli pārskatāmi un grupējams pēc vajadzības var tikt pārkārtots.”

F. Rokpelnis savā shēmā ir rakstījis: “Muzeja iekārtojumam pēc iespējas ir jādod mājīgs raksturs (norādījumi A. Dzeivera projektā, tāpat uzskatāmība, grupējumi u.c.)” Viņš arī uzsvēris: “Atsevišķu grupu izveidošanā jāietver samērs, lai svarīgākais tiktu izcelts vairāk, kaut arī mazāk būtu viņam materiālu./ Paskaidrojumi izsakāmi diagrammu (Dzeivers) veidā, salīdzinājumos un plakātos. / Pārējais iekārtojums izveidosies tieši praktiskā darbā.”

Ekspozīcijas “Rainis un Durbes pils” loģika

Artura Dzeivera sastādītais Raiņa muzeja projekts, visticamāk, ir pats pirmais vienai personībai veltīta muzeja idejas un satura plānojuma dokuments Latvijā, kurā atklāti arī muzeja iekārtojuma galvenie principi. Pateicoties tieši Fricim Rokpelnim, kas vēlāk vadīja visu muzeju nozari padomju Latvijā, tie lielā mērā ir noteikuši personībām veltītu muzeju un arī novadpētniecības muzeju ekspozīciju struktūru un arī iekārtojumu. Laika gaitā gan tika aizmirsta A. Dzeivera matrice, kas shematiskā un savam laikam visai inovatīvā formā atspoguļoja muzejiskās domas esenci un ekspozīcijas satura veidošanas loģiku.

Pēc iepazīšanās ar A. Dzeivera un F. Rokpeļņa sagatavotajiem dokumentiem ekspozīciju “Rainis un Durbes pils” tika nolemts veidot atbilstoši pirmā Raiņa muzeja koncepcijas mākslinieciskā risinājuma pamatprincipam: iekārtojumam jābūt mājīgam. Ekspozīcijas saturā gan uzsvars nav likts uz Raiņa personības izpratni vai lomas atklāšanu, bet akcentēta tieši pirmā šai izcilajai personībai veltītā muzeja ideja.

Izvērtējot rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā pieejamos priekšmetus, tika izvēlēti tādi, kas atradušies Raiņa muzejā Durbes pilī (1929–1937) un nav nepieciešami nevienā no Memoriālo muzeju apvienības Raiņa un Aspazijas muzejiem: mākslinieka N. Bīskapa un A. Potoki darbi, Raiņa un Aspazijas fotogrāfijas, daži dokumenti un sīki memoriālie priekšmeti. Ekspozīcijā iekārtots arī “mājīgs stūrītis”, kurā vienkāršs grāmatu plaukts, kā arī grozāms grāmatu plaukts un sofas galds ar deko formās no Raiņa istabas Durbes pilī, uz kura dekoratīva vāze ar deko stila formās, izgatavota inženiera Eižena Rozenšteina (1886–1933) darbnīcā “Latvijas māls”. Aspazijai veltītajā “stūrītī” atrodas sienas skapītis un naktsskapītis eklektikas formās, kas savulaik atradies viņas istabā Durbes pilī. Zinot, ka pēc Raiņa nāves Durbē bija eksponēti arī kapu vainagu lentas un daudzi memoriālie priekšmeti, ekspozīcijā apskatāmas gan dažas lentas, gan Gustava Šķiltera izgatavotā Raiņa pēcnāves maska, gan arī Kārļa Miesnieka izgatavotais Raiņa labās rokas atlējums.

Tā kā pirmā Raiņa muzeja inventāra grāmatas ieraksti liecināja, ka savulaik Durbes pilī eksponēti arī tēlniecības darbi, tika nolemts izmantot arī atsevišķus Tukuma muzeja skulptūru kolekcijas priekšmetus, piemēram K. Zemdegas metu Raiņa kapa piemineklim un metu Raiņa piemineklim Esplanādē. Ekspozīciju papildina operatora J. Sīļa 1929. gada 26. augustā Durbē filmētie dokumentālie kadri, kuros Rainis un Aspazija redzami bērnu vidū pie pils, parka lielajā laucē un pastaigā pie rotundas un tilta. Ekspozīcijā atrodas arī visas zināmās fotogrāfijas, kurās redzams Raiņa dzīvoklis un Raiņa muzeja iekārtojums Durbē, kā arī Latvijas Nacionālajā muzejā esošo Raiņa muzeja projekta dokumentu izdrukas.

Pāris gadus pēc ekspozīcijas atvēršanas Tukuma muzejs no privātpersonas iegādājās arī postamentus eklektiskās formās, kas redzami fotogrāfijās Raiņa un Aspazijas dzīvoklī Dīķa ielā, Rīgā, un arī pirmā Raiņa muzeja ekspozīcijā. Īstenībā šiem postamentiem bija jābūt tagadējā Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. Acīmredzot tāpēc, ka Raiņa muzeja priekšmeti no Durbes un Rīgu tika pārvesti pakāpeniski vairāku gadu laikā un netika uzreiz iekļauti tā sauktā Pedagoģiskā muzeja krājumā, atsevišķi priekšmeti tika izmantoti kādai citai vajadzībai un nonāca privātpašumā. Šobrīd abi postamenti atgriezušies Durbes pilī un kļuvuši par iespaidīgiem eksponātiem.